

A FÖLDRAJZI NEVEK HANGTANI KÉRDÉSEI

Írta: INCZEFI GÉZA

A földrajzi nevek szókincsünk tekintélyes részét alkotják. Azonban számukat még hozzávetőlegesen sem tudjuk megbecsülni, mert nem gyűjtöttük őket össze. De pontos számuk megállapítása még e sürgős munka elvégzése után sem lesz könnyű feladat, hiszen a köznevekhez hasonlóan állandó mozgásban vannak: nagy számban halnak ki, és mindig újabbak is keletkeznek. Mégis fogalmat alkothatunk számuk nagyságáról, ha más nyelvek földrajzi neveinek számáról szóló becslésekkel megismerkedünk. Franciaország összes földrajzi neveinek számát 5—6 millióra becsülték, a svéd nevek számát 10 millióra (!), csak Felső-Németországot 1 millióra tartják [1]. Minden bizonnyal a magyar nevek száma is több százezer lehet. E hatalmas nyelvi kincs felé a nyelvtudományon kívül számos más tudományág is nagy érdeklődéssel fordult, és a földrajzi nevek nagy tudományos értékének felismerése vezetett ahhoz, hogy e nevekhez szabott, problematikájukból kiinduló vizsgálati eljárások születtek meg nálunk [2] és külföldön is. Mindez a névtudománynak a nyelvtudomány keretein belül való bizonyos fokú önállósulásához vezetett annak rész tudományként, amely a nevek minden irányú vizsgálatát (település-, gazdaság-, művelődéstörténetit, névélettantit, grammatikait) magában foglalja [3]. Ebből a szempontból tekintve nem válik a településtörténet stb. segédtudományává, hanem éppen a névtudomány segédtudományait alkotja mindaz a település-, gazdaságtörténetből stb., ami a földrajzi nevekre vonatkozik. De a tudományok összefüggenek, és természetesen a különféle tudományok is felhasználják a névtudomány eredményeit. A földrajzi neveknek a széleskörű, a belső problémáin kívül a névadó nép életével való együttes tárgyalása teszi e tudomány szakot éppen korszerűvé. A többirányú vizsgálat szükségéről nálunk DEME LÁSZLÓ [4] és BÁRCZI GÉZA [5] szóltak. A neveknek egy gazdaságtörténeti tanulságát másutt tárgyaltam [6], ez alkalommal grammatikai sajátágaikból mutatok be egy részletet.

Vizsgálhatjuk ugyanis a földrajzi nevek sajátos nyelvtani kérdéseit, amelyek csak a földrajzi nevekre jellemzők, tehát a köznevek általános nyelvtanától való eltéréseket. A földrajzi nevek nyelvtani sajátosságai a nyelvtan külön fejezetét alkotják, egyben pedig a névtudománynak is fontos részei, hiszen nem tekinthető teljesnek a földrajzi név vizsgálata, ha nyelvi szempontot figyelmen kívül hagyjuk [7]. A földrajzi nevek nyelvtanából nálunk BENKŐ LORÁND tárgyalt egyes fejezeteket [9], a külföldi szakirodalomban elsősorban A. BACH hatalmas művének [10] egyik alapvető szempontja a földrajzi nevek nyelvi sajátságainak vizsgálata. De nem ismeretlen ez az általános magyar

nyelvtanainkban sem, hiszen részletesen foglalkoznak földrajzi neveink jelentéstanai és történelmi eltéréseink vizsgálatával [11]. Egy sajátos szóalaktani kérdés bemutatását már megkíséreltem [8], most a hangtan területéről választottam dolgozatomban tárgyat. Megvizsgálom a bemutatott földrajzi nevek hangállapotát abból a szempontból, hogy miben különböznek e neveket alkotó köznevektől és a mai nyelvjárási állapottól. A tárgyalt földrajzi nevek Makó környékéről való helyszíni és levéltári gyűjteményemből származnak [12], tehát élő és kihalt nevek egyaránt vannak közöttük. E gyűjteményben igen nagy a kihalt nevek száma az élőkhöz képest, ez a folyószabályozás következménye. A vidék arculata nagymértékben megváltozott a folyószabályozással, és sok név kihalását okozta. A kihalt nevek hangállapotának vizsgálata volt különösen tanulságos számomra.

A MAGÁNHANGZÓK SAJÁTSÁGAI

AZ Ő-ZÉS ÉS É-ZÉS

A földrajzi nevek ő-zése a Makó körüli vidék mai nyelvjárási állapotánál is változatosabb képet mutat. Az ő-ző alakoknak nyelvjárásiaknak való értékelése nagyon régi, és szinte kizárólagosan ezt értékelik annak, ezért régen az írások, ma a művelődésben előhaladó lakosság az ő-zést kerülni igyekszik. Ez az oka annak, hogy a közeli *Szeged* nevének a XII. századig nyúló történelmi adatai között csak elvétve található *Szöged* alak, majd mindig *Szeged*-et olvashatunk [13]. Az ő-zés kerülésének számos példája van Makó környékéről is: 1827: *Veres nád hát, 1866: veres keresztnél*. Az élő névanyag a vidék ő-zéséről új tanulságot nem tartalmaz, de a történelmi anyag egyes részei bővebb tárgyalást érdemelnek. Makó környéke történelmi névanyagának ő-zésében a köznyelvi *e* benyomulása olyan kevert alakokat teremtett, amilyeneket PÉTER LÁSZLÓ [14] közneveken szinkron anyagokon észlelt. A ma élő földrajzi neveken ezt nem tapasztaltam, bizonyára azért, mert a neveket inkább a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság őrzi, amelynek nyelve konzervatívabb a polgári rétegénél. Az ő névhasználatukban is van *Kereszttöltés~Körösztöltés*-féle ingadozás; de e két véglet között nincsen (*Keröszt*-féle) átmenet. Élesen elkülönül tudatukban a meghitt hangulatú *köröszt* a hivatalos *kereszt*-től. Történelmi adataim között azonban több kevert alak van, amelyek a XVI. századtól a múlt század elejéig fellelhetők, és annak a bizonyítékai, hogy az ő-zés megbomlása már ilyen régi időre visszanyúlik a mi területünkön. E kevert alakok ugyanis az ő-zés megbomlásának biztosabb példái, mint az *e-ző* változatok, mert leírója nem kerülte tudatosan, és nem értékelte alacsonyabb rendűnek az ő-zést, mint az *e-ző* példák írnoke, hanem a maga és bizonyára környezete kevert nyelvét rögzítette. Leginkább *Tömpös* nevünknek vannak kevert alakjai. E név eredetileg egy Makó környéki Árpád-kori falut jelölt, majd a falu pusztulása után határrész nevévé vált. 1247-től 1563-ig az oklevelekben leginkább illabiális *Tempes* (*Nagytempes*) alakú a név, de már közben kevert alakok is előfordulnak, 1553: *Tempews* [15], 1563: *Tempeos* [15]. Arra is gondolhatnánk, hogy itt a szóvégen meginduló labializáció jelentkezik, azonban 1779-ből is van a *Tempös*-re levéltári példánk, ekkor pedig már ilyen folyamatról ezen az ő-ző vidéken nem lehet szó. A XVI. század végén a labiális

Thompos (1583) [15], *Kis Thompos*, *Nagy Thompos* (1584) [15], *Tömpös* (1600) [11] nevek fordulnak elő, majd a XVIII. századtól kezdve vannak újra biztos példáink a kevert alakra, ezekben azonban a szótőben van az ö hang, 1746: *Tömpes*, 1805: *Tömpes*. Mindezek alapján a *Tempös* és *Tömpes* alakokat egyaránt az ö-zés megbomlásaként értékeljük, amelyekben a közneveknél téves visszaütésnek nevezett jelenség [16] fedezhető fel.

PÉTER LÁSZLÓ a mai makói nyelvjárásnak Hódmezővásárhely és Szeged nyelvénél erősebb fokú ö-zését tartja valószínűnek. Élő névanyagom nem alkalmas e kérdésben való állásfoglalásra, de történeti neveim között egy név (több híján) a XVIII. században a mainál erősebb fokú ö-zésre mutat. BÁLINT SÁNDOR SzegSz.-ában a mai nyelvben a *rejt* igének nincs *rejt* alakja, így származékai is *rejtött*, *Rejtött Mária*, *rejtődödzik*. Makón is *rejtett*-nek ejtik, de egy földrajzi névben *ē-ző* alakok mellett néhány adatban ö hangot jeleznek a levéltár iratai, 1777: *Roitek Gödör*, 1793: *Rőjtők gödöri Csárdáját*, 1798: *rőjtők gödöri Csárdáját*. Makón a szónak ö-ző alakját ma nem használják — így tájékoztattak a nép különböző rétegéből származó adatszolgáltatóim —, ezért e levéltári adatokat a XVIII. századi makói nyelvjárásnak legalábbis több szóra kiterjedő, a mainál erősebb fokú ö-zése bizonyítékának tekintem. A köznevekre vonatkozó hasonló megfigyelésemet más alkalommal mutatom be. Szeged XVIII. századi nyelvében is több szóra kiterjedő erősebb fokú ö-zést tapasztaltam a mainál [17], de Makó és Szeged régi nyelvében különbséget nem észleltem.

Erre az erősen ö-ző területre települt és idegen nyelvjárást beszélő írnok sem vonhatta ki magát e nyelvjárás hatása alól, hanem némileg megtanulta. Azonban az ö-zés elsajátítása nem könnyű feladat idegen számára, ezért téves alakok keletkeznek, amelyeket írásban is rögzít. Ez némileg hasonló jelenség, mint amelyet *Benkő Loránd* az irodalmi norma hatására jelentkező téves visszaütés (túlkompenzáció) néven nevez [18]. A mi esetünkben azonban a nyelvjárás környezeti hatása érvényesül, ezért — nem a legáltalában — *nyelvjárás* *túlkompenzációnak* nevezhető. Így magyarázzuk, hogy a *Férged* név történeti adatai között az *é* helyén rövid ö hangot jelölő betű van a XVII. századból származó példákban, 1600: *Förged* [19], 1601: *Feorged* [19], *Feörged* [20], 1602: *Förged* [19]; tehát *Förgednek* ejtette az írnok.

Az erősen ö-ző nyelvjárású Makó környékére is jellemző, hogy az egytagú *lë*, *të*, *sëm* stb. és a vegyeshangú *dëszka*, *dërëka*, *gërënda* stb. szavakat nem érintette az ö-zés. Ilyen neveim *Dëszkiátvágás*, *Dëszkihajlás*, *Földëák*, *Földëákiszérü*, *Földëákiut*, *Földëákihatár*. Ezt a hangot e szavakban a művelődő és nyelvjárását elhagyó lakosság nem értékeli nyelvjárás jelenségnek, mint az ö-zést, és így az *e-ző* köznyelvi ejtés erős terjedése ellenére sem törekednek a művelt réteg nyelvében általánosabb *e*-vel való helyettesítésére. Ez azzal magyarázható, hogy az *ë* hang akusztikai hatása csak kisebb mértékben tér el a normának vélt *e*-től, az *ö-e* hangpár között nagyobb a különbség. Megfigyelésem szerint az egytagú és vegyes hangrendű szavak *ë* hangja zártabb a köznyelvben is szokásosnál, zártági fokát azonosnak tartom a hosszú *é* hangéval legalább. Ez a különbség nem magyarázható azzal, hogy a vegyes hangrendű szavakban (*dëszka*) a mély hang és a magas közti kontraszthatás miatt érezhető magasabbnak, hiszen az egytagúaknál is (*ëgy*) határozottan magasabb képzés észlelhető. A régi írkokok is jól megkülönböztetik egymástól az *e* és *ë* hangokat, ezért gyakran *é* betűvel írták itt is; (de csak kézirásban vö.: *Benkő*: MNy.

51, 165–6) az ilyen helyzetű *ë* hangot köznevekben és földrajzi nevekben egyaránt [21]: 1843: *Déjki átvágás*, 1849: *Désvki hajlásban*; 1791: *Földéaki*, 1794: *Földéaki Szűrűn*, 1795: *Füldéakra*, 1809: *Fel Déáki*.

AZ I (I)-ZÉS

A török háborúk következtében elnéptelenedett területekre a szomszédos *i*-zõ vidékrõl is érkeztek telepesek, és nyelvi sajátásai Szegedhez hasonlóan [22] Makó környékének nyelvére is hatással voltak. Ennek emlékeként néhány földrajzi nevünk *i* (*i*)-zõ hangalakot õriz. Az egyik a már kihalt *Férged* név, amelynek történeti adatai között néhány *i*-zõ alak maradt fenn, 1559: *Fyrgett*, 1561: *Fyrged*, 1682: *Firghet*. A *féreg* 'vermis' vagy talán még inkább 'bestia, wildes Tier' jelentésû köznévként ma itt nem él *i*-zõ alakja, ezért csak a telepesek által terjesztett és rövid ideig élõ változatnak tekinthetjük. Elsõ adatunk 1559-bõl való, tehát az *i*-zõ telepesek nyelvi hatása már a XVI. századtól érvényesült, nemcsak a XVIII. századtól, ahogyan Szegedrõl kimutathattam [22]. A telepesek hatására az *i*-zés két szóban állandósult, és ma is *girizd* és *girinc* alakú közszók élnek a területen. E köznevekbõl alkotott földrajzi nevekben is ez a hangalak maradt meg. Ilyen a *Girizdes* földrajzi név, amely a levéltári adatok szerint a XVIII. század vége óta megtartotta *i*-zõ hangalakját. Olykor kevert *Gerizdesfen* (1791) alak is elfordul, de csak elvétve maradt róla *é* (*ë*)-zõ változat, 1786: *Gerezdes*, 1805: *Gerézdés*, 1811: *Gerézdésben*. A kihalt *Girizdesikapu*, *Girizdesiol dal* nevekrõl pedig csak *i*-zõ alak maradt fenn. Az élõ *Girizdes* névnek gyakori nyelvjárási változata *Girizdös*; amely *ö*-zõ és *i*-zõ nyelvjárások keveredésének emléke. Ilyen alakokat Tinódi nyelvében is találunk (*vesziköl*). Ezenkívül *i*-zõ változata volt a *Cirok-méhes* névnek is régen, 1789: *Czirok mihesse*.

A MAGÁNHANGZÓK MÁS SAJÁTSÁGAI

Bánom nevünk hangsúlytalan szótagjának rövid *o* hangja helyett több levéltári adatban zártabb hangot jelölõ *u* betû van, 1805: *Bánum*, 1811: *Kiss Banumban*, 1813: *Banumban*, 1818: *Kiss Bánumban*, 1819: *Bánumi*. A vidék nyelvjárárásában nem él a névnek ez az alakja, de nagyon régi sem lehet, hiszen a földrajzi név csak a XVII–XVIII. században keletkezhetett. A név a *bánom* ragozott igealakból származik; de ennek nincs zártabb magánhangzós nyelvjárási változata. Nem gondolhatunk arra, hogy ezt a zárt magánhangzót jelölõ betût a vidéki írrok az *-um* végû latin szavak hatására írta le [23], hiszen magyar szövegkörnyezetben fordulnak elõ. Valószínûnek tartom, hogy 150–200 évvel elõtt a makói nyelvben megvoltak a régi nyelvbõl ismert *gondum*, *faidalum*, *harum*-féle zárt magánhangzós alakok [23], és ezek hatására alakult ez újabb név végzõdése is ilyené. Igealakról nincsen ugyan zárt magánhangzós példánk, de a *Bánom* nevet névszónak értékelték, mert azt a szerepet töltötte be.

A *Maros* folyó neve Maroslelén, Ó- és Újföldéakon az öregek ajkán *Marus* alakú. BALINT SzegSz.-a öreg szõregiek ajkáról *Maruzs* alakban közli. A névnek *u*-s. alakja régen általános lehetett e nyelvjárárásban, mert számos levéltári (oklevéltári) adat maradt fenn 1699-tõl 1804-ig. Bizonyára régebbre is visszanyúlhat ez az alak, de erre nincsenek adatok, 1699: *Marus* [24], 1751: *Marus*

[25], 1771: *Marusban*, 1791: *Kis Marufon*, 1797: *Marusi-Révért*, 1798: *Holt Marusnak*, *Döglött Marusnak*, 1800: *Marufon*, 1801: *Marusi Halafzatért*, 1802: *Marusi Révről*, 1804: *Marussal*. Ez a *Marus* tudomásom szerint régen csak a SchSzj. latin *marusius* alakjában fordul elő, de magyarul ott is *maros* olvasható [26]. A nyelvjárási *Marus* megőrzött régiség, a korábbi *Morus* [27] továbbfejlődése. Nálunk ennek *o*-ja nyíltabbá vált, de az *u* megmaradt; talán azért maradt meg, mert e nyelvjárásban több zárt *u* hang (ha más helyzetben is) van: *hunnan*, *bukor*, *csumós*, *kutu* 'kotu' stb. [41].

A tápé—lelei határban ma is élő és széles körben ismert határrésznevek *Vetye*, *Vetyehát*, *Vetyeihajlás*, már kihaltak *Belsővetye*, *Külsővetye*. A nevet az egykori Somogy megyei *Vétye*-vel azonos eredetűnek tartom, amelyet a szláv eredetű *Vejtech* személynévből származtattak [28]. A *Vejtech*-ből való származtatását megerősíti, hogy a személynév ismert a mi területünkön. Egy adat szerint 1199-ben *Vejtech* Csanád megye főispánja volt [29]. A XIII. században is előfordul itt a személynév, 1256: „Michaele... ac fratre suo *Weyteh* [30]. A diftongusból hosszú *e* fejlődött a névben, de ez a mi területünkön megrövidült *e*-vé, vagy közvetlenül *e*-vé vált a diftongus. Ilyen alakúvá vált a közeli Szentes határában a *Vetyefok* víznévben is [31].

A MÁSSALHANGZÓK SAJÁTSÁGAI

A 'vízmosta út', esetleg 'vímosásos meder' jelentésű *horhó* közszevünk ma már nem él e területen, de a levéltár iratai és a régi térképek megőrizték a *Horróér* nevet, amely Makó határában a Marosból kiágazó vízteret jelölte. A partjának neve *Horróérpártja*, a vízér melletti hátság területé *Horróhát* volt. Ezenkívül a *horhos* köznév is előkerült a levéltárból. A *horho* > *horró* teljes hasonulásával alakult ki e nevek előtagja. Ez a tendencia ma és régen is hatott a vidék nyelvében, de csak az *rl* > *ll*-re kihatón: *ballang*, *pallag*, *salló*, *talló*, *kollát* 'korlát' (1829: *kollát fát*) köznevekben, régebben személynévekben is, 1839: *Sarró János*. Ugyanez a hangváltozás érvényesült a *Kollát*, *Kollátfokja*, *Kollátere*, *Kolláthát*, *Kollátrétje* neveink személynévi eredetű előtagjában, amely ma is él családnévként. Régen a személynévnek hasonulás nélküli alakja volt itt, 1470: *Korláth Simon* [47], 1552: *Korlát Imre* [48]. A név a latin *Conradus*-ból származó magyar *Korlát* családnév *rl* > *ll* hasonulással keletkezett nyelvjárási alakja. Még megemlítjük, hogy a *Pallagifokja* nevünk előtagja szintén teljes hasonulással keletkezett a *parlag* köznévből (l. fenn). A *Horróér* névben a hasonulás iránya előreható (mint a régi *Sarró* családnévben), a *Pallagifokja* nevünkben meg hátraható. Másfelé ismert e családnévnek előreható hasonulással keletkezett *Parragi* változata is. A *Pallagi* és a *Parragi* nevek ugyanannak a köznévtnek más nyelvjárásból származó változatai. A *Horróér*, *Horróérpártja* és *Horróhát* neveinknek több olyan levéltári adata van, amelyben a szóközépi *r* hangot röviden jelölték, 1836: *Hóró (ér)*, 1852: *Horo Ere*, 1857: *Horó Ér*; 1791: *Horo ér partján*, 1861: *Hóró ér partja*, 1864: *hóró parton*; 1790 k.: *Hóróhát*; 1805: *Horo hát*. Ebből jogosan gondolunk arra, hogy a név előtagjának pontos kiejtése *Hóró* lehetett egy időben, ebben megerősít az, hogy így írta le SZIRBIK, Makó neves régi történetírója is, aki a maga ismerte nevet pontosan lejegyezhetette kiejtése szerint. A levéltári iratokban a *horhó* köznév is többször előfordul a XVIII–XIX. század fordulóján, de mindig *horhos* az alakja nyelvjárásos értékű szövegben is. Ennek az a magya-

rázata, hogy az *rh* > *rr* hasonulás nem szokásos, amint a *korhol*, *korhad*t, *kárhozat*, *hirhed*t — féle szavakban sem történt hasonulás. Ez a változás azonban a földrajzi névben a szó elhomályosulása után végbement, és így *Horró* alakúvá vált nevünk, majd *rr* hangja megrövidült, az *o* pedig megnyúlt, mint a *forró* mai és régi nyelvjárási *fóró* alakjában. A Szeged környéki egykori híres korcsma neve is mindig *Fórózsombai csárda* alakban maradt fenn a levéltár irataiban. A földrajzi nevet alkotó köznévi *hóró* alakját másutt nem jegyezték fel, csak rövid szóközépi *o*-val *horó* alakban közöltek egy adatot a Somogy megyei Kapolyról [33]. Feltételezhetjük, hogy a *hóró* változat akkor keletkezett, amikor a nyelvjárási *horhó* köznévi kiveszett a Makó vidéki nyelvből, és ekkor a földrajzi névben a hasonló hangállományú köznevekben szokásos változás történt: az ikerített *rr* megrövidült a megelőző magánhangzó pótló nyúlásával [34] akárcsak a *fóró*, *órom*, *ára*, *ere*-féle szavakban. Ez a *Horró* > *Hóró* változás és talán vele együtt a *horhó* köznévi kihalása a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig ment végbe, de ekkorra már a *Horró*-előtagú földrajzi nevek is kivesztek a lakosság nyelvéből, mert későbbi adatunk nem maradt fenn.

Makótól ÉK-re egy nagy terület neve *Igás*. A név élő és kihalt szerkezetei: *Igásicsárda*, *Igáshíd*, *Igásisemlyéke*, *Igásiszállások*, *Igásiszérű*, *Igásitánya*, *Igásitelek*, *Igásiút*, *Igásugar*. Az a névadás indítéka, hogy a jobbágyok az ún. *igás* napok úrbéri kötelezettségét leggyakrabban itt teljesítették, tehát saját vontató *igás* állataikkal dolgoztak az urbárium előírása szerint. Makó lakosságának az „*igás* és *gyalog* napok” kötelezettségét a régebbi birtokosok után a püspöki uradalom részére is teljesíteni kellett, és terhes volta miatt nagy elégedetlenséget okozott [35]. Ez a magyarázat valószínűbb, mint az, hogy a terület az *igás* állatok legelője volt [36]. De mindkét esetben a név az *iga* főnév *-s* képzős származéka. E neveknek 1629-től kezdve a múlt század 70-es éveiiig nagyon gyakori az *Igács* változata (róla sok adat van), ezért feltételezhetjük, hogy ebben az időben széles körben élő névváltozat volt. Ez az alak a név jelentéstartalmának elhomályosulása után keletkezett affrikáció útján. Ehhez hasonló affrikációra csak a régi nyelvből van példánk jövevényszavakban, például latin *gradus* > magyar *grádics*, latin *Lucas* > magyar *Lukács* [37], de a mi példánkon a denominális *-s* képző jelentkezik *-cs* alakban. Ennek az *-s* képzőnek van ugyan *-cs* változata, pl. *köves* és *kövecs* [38], de ezek nem élnek azonos értékben egymás mellett a nyelvben. Ezért a mi *Igás*~*Igács* alakpárunk csak e földrajzi névben keletkezett affrikáció eredményének tekinthető, amely a név alapjául szolgáló köznevet nem érintette. Ezt igazolja, hogy a két alakváltozat egy időben, még azonos iratban is előfordul: „*Igácsi Csárda* . . . *Igasj Csárda*” (1825).

Hódmezővásárhelytől D-re Maroslele határában egy nagyobb terület neve *Kingéc*, közelében van a *Kingécidomb*; már kihalt nevek 1781: *Kingécibajlat*, 1795: *Kingéci Kaszálóért*, 1803: *Kingéti Szigetbe*. A földrajzi név bizonyára a német *Kunigunda* női keresztnévnek hosszas fejlődéssel kialakult magyar változata. Egy ilyen változat magyar földrajzi névként a régi Szerém megyéből a XIII. századból ismert, 1223: „*terram Kinginci*” [39]. Ennek hangalakjából a mi nevünk levezethető: *Kinginc* (az *i* latin genitívusrag) → a kétnyíltszótagos tendencia hatására **Kinginc*, ebből a torlódó, kevésbé hangzós *n* kiveszett, az *i* hang megnyúlt, és nyíltabbá vált. Ezt a származtatást néhány adat támogatja. A régi Csanád megyében még egy *Kunigundából* származó földrajzi név van, az 1334-ben említett *Kingéd*, egykori falu Battonyá-

tól DNy-ra Dombegyháza környékén [40]. Bizonyítékul hozható fel, hogy a *Kunigunda* névnek zöngés és zöngétlen alakváltozatát mutatta ki BERRÁR: *Kunegundis*~*Gunegundis* (i. h.). A mi nevünknek is egymás mellett élő *Kingéc*~*Gingéc* változatai voltak nagy számban a legújabb időkig: *Gingéc* (1777–1841), *Gingécierék* (1843), *Gingécibajlat* (1834); a *Gingécierék* névnek csak a zöngés változata került elő a levéltár irataiból. Az eredetibb *Kingéc* gyakoribb, előfordulásuk aránya 1:2, és a *Gingéc*-re főleg 1820–1843 között van sok adat, tehát ekkor lehetett gyakori. A zöngés változat ma már kihalt, csak *Kingéc* élő név. Valószínű, hogy a makói zöngés változat a név országosan elterjedt alakjának átvétele. Ezt azonban nem lehet bizonyítani, mert itt is keletkezhetett zöngésüléssel, mint *túr* > *dúr*, vagy a Szeged környéki *Gajgonya* frn. a *Kajgonya* csn. zöngés változata [13], a makói *Gacsiba* frn. és a Szegedről közölt *kacsibás* köznévi [41] közötti viszony is ilyen lehet.

A földrajzi neveket alkotó köznevek a levéltári iratokban gyakran régi, ma már nem élő nyelvjárási alakjukban maradnak fenn. A kihalt *Innenső-Jángor*, *Innenső-Maros* nevek régebbi változataiban az előtag a mai nyelvjárási *Innencső* (írva *Innentső*, *Innendső*) alakban található, 1805: *Innendső Jángori Szőlők*, 1807: *Innentső Jángori hegyben*; 1798: *innentső Marus*. Az *innen* határozószó végéhez a locativusi *-n* rag után egy *-t* hang járult, amely más határozószók változatán is előfordul, *azonnalt*, *onnant*, *nélkült*, *koránt*, *esztendőnt*, így *innent* [42]. Utána következik a *-ső* képző. Azonban a levéltár iratai megőrizték a földrajzi névnek más változatát is, 1790: *Inekső Jangoron*, 1806: *Innekső Jángor*, 1815: *Inekső Jángoron*, 1828: *Innekső Jángoron*, és még sok példában. Ez a nyelvjárási alak ma már nem él tudomásom szerint a makói nyelvjárásban, de a sok példából arra gondolhatunk, hogy a XVIII. század fordulója körüli időben általános lehetett. Az ország más vidékéről közölte a MTsz. ezt a nyelvjárási változatot.

Batida nevünk *Bodhidából* fejlődött, amelynek előtagja a *Bod* családnév. [43]. Az előtag még változatlan az 1331-ből való adatán: *Bodhyda*, és ugyanabban az oklevélben a mai *Gorzsa* határrész régi *Bodgorsaya* neve is változatlanul őrzi e családnévet [44]. Azonban a családnév hamar elhomályosult, mert hangalakja már 1380-ban *Bathyda* [45] alakúvá vált, és ez él tovább 1560-ig. A *hida* utótag elhomályosulása után a *h* hang kiesett. Erről első emlékünks csak 1720-ból való: *Batida*. Azóta állandósult a névnek ez az alakja. A mássalhangzó kiesése után a név szótaghatára is eltolódott, az eredeti *Bod-hi-da* most már *Ba-ti-da* szótagokra tagolódik. A névnek más változata az 1781-ből fennmaradt *Battida*, amelyben a két magánhangzó közötti *t* hosszú. Ez lehet téves írás is, hiszen csak egy emléke van, de lehet olyan idegen nyelvjárás hatása, amelyre jellemző a két magánhangzó közötti mássalhangzó nyúlása: *füttő*, *gutta*, *tanító* stb.

Néhány magánhangzóval kezdődő nevünknek egy mássalhangzó hozzátoldásával tréfás, obszcén változatát alkották meg. Ezzel a jelentés nélküli nevet egy hasonló alakú obszcén jelentésű köznévhöz kapcsolták, hogy a név új alakja az obszcén jelentéstartalmat felidézze. Mellette továbbélt azonban a név eredeti alakja is. Ezek *Ardics* – *Szardics*, *Ingó* – *F...ó*, (*Ányásisziget*) – *Hányásisziget*. Ilyen eredetű lehet *Szardó* nevünk is, de ennek nem maradt fenn az *Ardó* változata a mi területünkön. Ezeket a változatokat a föld rossz termése miatt elkeseredett ember alkotta meg, hogy vele a földjét becsmérelje. Régen népszerűek lehettek, mert az *Ardics* – *Szardics* változatára igen sok levéltári adat van, sok összetétele is keletkezett, de nem mindeniknek van meg mindkét alakja.

Az *Ardicsiárok*, *Kisardicsihegy*, *Ifjúardics* összetételeknek nincsen Sz-es kezdetű változatuk, a *Szardicsiér*, *Szardicsihalom*, *Külsőszardics*, *Nagyszardicsihegy* alakoknak pedig magánhangzós kezdetű változatára nincsen adatunk. Ez csak véletlenül magyarázható, ilyen nem került elő a levéltárból. A *Szardics* és összetételeinek gyakoriságát az obszcén alak nagy sikere magyarázza. Még említésre érdemes, hogy a gyakori használatban az obszcén változatok jelentés-tartalma elhomályosult, mert hivatalos iratban, térképen, a földesúrhoz címzett beadványban (*F . . . ó!*) is előfordulnak.

A köznyelvtől eltérő néhány palatalizáció nélküli *l*-ező szó van a vidék nyelvjárásában: *göböl*, *jászol*, *kölök*, *luk~lik*. Régen is így ejtették a *göböl* szót, mert az 1779-ből fennmaradt *Göböljárás* frn. is *l*-ező. De a mai *bivaj*-jal szemben 1808: *Bivalos kertbe*, 1812: *Bivalos Kertbe*, 1813: *Bivalos Kert* adataink vannak, s eszerint ez a szó is *l*-ező volt régen. Ugyanígy ma *hej* 'locus', de 1344: *Wasarhel*, 1337: *Wasarhel Moko* [46]. E két régi adat természetesen a régi eredeti hangállapot emléke is lehet, tehát nem is helyi nyelvjárási sajátosság. Az *ly* denominális névszóképzőnek régi *l* változata élhetett tovább még a múlt század elejéig e nyelvjárásban, 1790: *Zugoli*, 1812: *Zugolba*, 1821: *Szugolba*. Ma *Zugoly* (zugó) a név alakja, és régen is sokszor írták így az írások. A mai nyelvjárási *luk~lik* köznévvvel szemben régen *j*-vel is ejtették a szót, 1790: *Róka-jukas-háton*, 1805: *Jukas Halom*. Ez az egyenlőtlen hangállapot a telepések nyelvi hatásának a következménye.

JEGYZETEK

- [1] A. Bach II, 1, 21 §.
 [2] LÖRINCZE LAJOS, Földrajzi neveink élete 4.
 [3] Vö. BÁRCZI GÉZA, NévtVizsg. 10 kk.
 [4] NévtVizsg. 73.
 [5] Szók.² 145. Itt lényegében szintén ezt olvashatjuk.
 [6] MNy. LIX, 68—71.
 [7] vö. V. A. NYIKONOV: Oblasztnije raboti po toponimike. Vaproszi Jazikoznanija 1956. évf. 1. 143.
 [8] Az összetett földrajzi név fogalma. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1961. 29—31.
 [9] Nyáradmente. földrajznevei 39—42.
 [10] Deutsche Namenkunde II/1, 14, 30 §.
 [11] vö. MNyR. I, 137, 329.
 [12] Ez a tanulmány részlet a szerzőnek „Makó vidéke földrajzi neveinek névtudományi vizsgálata” című kéziratból.
 [13] INCZEFI GÉZA, Szeged környékének földrajzi nevei. Bp. 1960. (83—84).
 [14] MNyj. I, 133.
 [15] BOROVSKY, Csanád vm. tört. II, 451.
 [16] BENKŐ LORÁND, Nyjtört. 41.
 [17] Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959. 33—9.
 [18] Nyjtört. 41.
 [19] BOROVSKY i. m. II, 181.
 [20] REIZNER JÁNOS, Makó tört. 104.
 [21] Így Szegeden is, l. INCZEFI: Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959. 35.
 [22] Vö. INCZEFI i. m.
 [23] BÁRCZI GÉZA, Htört.² 43.
 [24] BOROVSKY i. m. I, 256.
 [25] EPERJESY KÁLMÁN, A Maros szabályozása Makónál 1754-ben. Csanádvármegyei Könyvtár 12.
 [26] A Schlägli Szójegyzék, kiadta Szamota István. Bp. 1894; 36. lap és 736. szám.
 [27] MELICH, HonfMg. 52—53.

- [28] MELICH: NyK. XLIV, 359; KNIEZSA, SzlávJöv. I/2, 132; CSÁNKI, II, 659; BÁRCZI, TihAl. 60, 108.
- [29] BOROVSKY I. m. I, 69, 326.
- [30] ÁUO. VII, 431.
- [31] Vö. NYÍRI ANTAL, A kiháló szentesi víziélet néprajzi és népnyelvi maradványai 11.
- [32] INCZEFI GÉZA, Szeged környékének földrajzi nevei.
- [33] Nyr. XVIII, 568.
- [34] Vö. HÖRGER ANTAL, Mnyelvj. 47.
- [35] Vö. REIZNER JÁNOS, Makó tört. 63—64.
- [36] BOROVSKY I. m. II, 247; itt mindkét lehetőséget megemlíti csupán.
- [37] BÁRCZI GÉZA, MHangt.² 163.
- [38] D. BARTHA KATALIN, MSzóképzés 107.
- [39] ÁUO. I, 133; közli Berrár: MNy. XLV, 68—72.
- [40] BOROVSKY I. m. II, 279; Ortway, PápTiz. I, 395.
- [41] BÁLINT, SzegSz.
- [42] FEKETE, A magyar zárhangok tört. 18.
- [43] BOROVSKY I. m. II, 33.
- [44] Zichy Okmt. I, 376. Csánki I, 694.
- [45] ZICHYOkmt. IV, 134.
- [46] BOROVSKY I. m. II, 623.
- [47] BOROVSKY I. m. II, 495.
- [48] Uo. I, 211.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

... Г. Инцефи

В начале статьи говорится о важности многосторонних исследований в отношении географических названий. Кроме внутренних проблем ономатологии нельзя оставить без внимания и историю поселений, экономики и культуры. Слова, составляющие географические названия, являются важными и по количеству элементами словаря венгерского языка, поэтому разбор их грамматических свойств тоже вполне обоснован.

Предметом исследований автора являются фонетические проблемы. Он рассматривает состав фонем анализируемых географических названий, в чём они различаются от нарицательных названий, составляющих их, и от нынешнего состояния в говорах. Приведённые в статье географические названия были собраны автором в окрестностях города Мако, а также в архивах. Большое количество географических названий исторического происхождения служит для некоторой информации о древнем говоре этого края.

Автором было установлено, что о-канье употреблялось шире, чем в настоящее время, следы же и-канья приписываются влиянию говора поселенцев.

Кроме этого автор статьи указывает на различие состава фонем географических названий от нарицательных имён.

DIE PHONETISCHEN FRAGEN DER ON

von G. INCZEFI

Der Verfasser spricht in der Einleitung davon, dass eine vielseitige Untersuchung der ON nötig sei. Ausser den inneren Problemen kann man auch ihre Verwertung für die Siedlungs-, Wirtschafts-, Kulturkunde usw. nicht ausser acht lassen. Die ON sind ausserdem auch zahlgemäss wichtige Elemente des Wortschatzes, so ist auch die Darlegung ihrer grammatischen Eigentümlichkeiten in vollem Masse begründet. Bei dieser Gelegenheit befasst sich der Verfasser mit phonetischen Fragen der ON. Er untersucht den Lautzustand der behandelten ON aus dem Gesichtspunkte, worin sie sich von den namenbildenden Appellativen und von dem heutigen Stand des Mundartes unterscheiden. Die behandelten ON (lebende und historische) stammen aus eigener Sammlung aus dem Gebiete von Makó. Die zahlreichen historischen ON geben über die alte Mundart dieser Gegend einige Aufschlüsse. Es kann festgestellt werden, dass die ö-Lautung ausgebreiteter war als heute, die Belege der í (i)-Lautung aber als den sprachlichen Einfluss der Ansiedler bewertet werden können. Ausser diesen führt der Verfasser den von den Appellativen abweichenden Lautzustand mehrerer ON-bildenden Appellativen vor.